

<https://kujhs.uokirkuk.edu.iq/>

Sultan Iltutmish(1211-1236 AD)

Asst.lect. Fahmy Mohamed Ali

تاريخ القبول : 1-12-2024

تاريخ التعديل 28-11-2024

تاريخ الارسال 17-11-2024

Abstract

Among the early sultans of the Dehli, Shamsueddin Ethiopian (D.1236) was among all the most impressive about the military capabilities political talent a rule of power and social achievements. Ethium was also Turkish rooted sold in adolescence and rose to a direct ruler of large and incredible regions by legitimacy and extraordinary adjustment. Like him, the sultanate of the Dahli was more silent. At the point where in 1210 the chair lifted the throne of the Dahli, Dahli was only a small land that had no capital no organizational framework no military, and no limits for all purposes. In any case, when he closed his eyes after a quarter of a century the sultanate of Dahli had emerged as the most attractive Muslim state on the planet. He gave this domain without any help, a free freedom a type of monarchy of the government and a supervising class. Dahli changed to the social capital of the Muslim world and was known as the Sultan's life as Hazrat Delhi.

سولتان ئيلتوتيميش (۱۲۱۱-۱۲۳۶ز)

*م.م. فهمي محمد علي

پوخته:

له ن ئو سول تانه سهرمتاييه كانى دهه ليدا، شه مسودين ئيلتوتيميش له سالى (۱۲۳۶ ز) له نيوان هه موو سهرنج راک ئشتري ن بوو سه بارمت به تواناي سهرىازى، به هر مهندي سياسى تيروانين ئكى دهسل اتدار و دهستكهرته كؤمهل ايه تيه كان. ئيلتوتيميش له رگه زى تورك بووله ته مهنى هه رزمكاريدا فرؤشرا، پله ي به رزبوووه بو فرمان رهاوى راسته خوئى ناوچه ي گهوره و باوه رپ ئنه كراو له لايهن شه رعيت و شار مزاي دهستكارى كردنى نااساييه وه. ومك ئه سول تانيه تى دهه لى زياد له مهنش سهرمتاي بئدهنگ بوو. لهو خال ه ي كه له سالى ۱۲۱۰ كورسيه كه ي دهه لى به رزكردوه، دهه لى تنه نا خاك ئكى بچووك بوو كه سه رمايه ي نه بوو. هيج چوارچ ئويه كى ر ئكخستى نه بوو، نه سهرىازى و بو هه موو مه به ست و مه به ست ئك هيج سنوور ئك نه بوو. له هه ر حال مت ئكدا، كات ئك دواى چارمك سه ديه ك چاومكانى داخست، سول تانيه تى دهه لى ومك سهرنج راک ئشتري ن دول متى موس لمان له سه ر هه سارمكه سه ريه ل دا بوو. ئه و به بئ هيج يارمه تيه ك ئه م دو مهنه ي به خشى، نازد ئكى نازاد، جور ئكى پاشايه تى حكومه ت و چين ئكى سه ريه رشتي كردن. دهه لى گؤرا بو پايته ختى كؤمهل ايه تى جيهانى موس لمانان و له ورزى ژيانى سول تاندا به حه زرمتى دلهى ناسرا.

وشه ي ناسراو:

هندستان ، سولتان ، خه لجى ، دهه لى ، خه ليفه ، مه غؤل

ئيلتوتيميش

ئيلتوتيميش كؤيله ي سول تانى دهه لى قوتوبه دين ئايب ئك بووه باوكى ئاغايه كى پله بال اى هؤزى ئيلبارى تورك بوو له كؤتاييدا به نرخ ئكى دياردمي له لايهن قوتوبه دين ئايبكه وه له دهه لى كپر درا ئيلتوتيميش له رؤژانى سهرمتاي سه ختى خؤيدا په رومرديه كى باش و زانياريه كى فراوانى له جيهانى ئيسلامى ورگرتوه هه ر بوويه له ماوه ي ده سالد هه ل سا تا ببئته ئه مير شيكار و زاواى ئاغاكه ي زورى نه خياند، بوو به حاكمى هه ريمى گوالى ور و بارانبوله نده شه هار له سالى ۱۲۰۶ز دا يه ك ئك بوو له نه قيه كه انى ئايب ئك

* جامعة كركوك، كلية التربية للعلوم الإنسانية

که پستی پئی به سترابو و فرماندیمی ههریمی باداونی دمکرد ناغانانی تورکی دهلی پشتگیریان له جئ نشینی بو ماومیی نارام شا نه کرد، چونکه فرمان رواییه کی ناکارامه و ناجه ماومری بوو بانگه ئشتی ئیلتوتمشی کرد بو ئهوی ببئته سولتان له شوئی ئهوان نارام شا ئاماده بوو دهستبرداری بئت بهلام له سالی ۱۲۱۱ز له لایهن ئیلتوتمشه وه شکستی هئنا و له تهختی پاشایهتی لادرا (1).

ئیلتوتمش کویله کویله دامزرئنه و چه سپئنه ری راسته قینهی شانیشینی کویله و سولتانی دهلی سهیر دمکریت. به گوتهی ئهوان، ئایبک تهنا بوو ماوهی چوار سال حاکم بووه. دواي مردنی ئهونده نائارمی پرویدا که له دهلی وا دیار بوو و فرمان رواییه کی به ئه ئز پئویست بوو بو کونترول کردنی دوخه که و ئیلتوتمش یه کسان بوو بهو بونهیه. محمهد بن قاسم یه کهم فراوانخواری موسلمان بووه که هاته هیندستان بهلام تهنا سند و مولتانی داگیرکردووه تهنا ئهلقهیهک بوو له میژووی هیندستاندا. مهحمود غزنهوی دووم داگیرکهری گهرهی موسلمان بوو بهلام حهفته گهشته سهرکهوتووه که به پلهی یه کهم بوو تالانکردن بوو. له شکرک ئشیهکانی ئهوه نه بووه هوی دامهزراندنی هیچ شانیشینییه کی موسلمانان له هیندستان (2).

بو ماوهی نزیکه ۱۵۰ سال هیچ ههولئک نه درابو دامهزراندنی هیچ ئیمپراتوریهتی کی موسلمانان له هیندستان. محمهد غوری بهش ئکی زوری هیندستانی داگیرکرد بهلام زوریه کی کاتهکانی فراوانکردنی دهرهوی هیندستان به سهیر برد. خوی حوکمرانی هیندستانی نه کردووه بهلام کو جئگری پاشاکه ی ئایبکی جئ هئشتووه (3).

ئایبک شانیشینی خوی درئژکردووه و دمولت ئکی سه به خوی موسلمانانی له هیندستان پئکه ئنا. بهو پئییهی دسه لاته که ی زور کورت بوو، نهیتوانی سولتانییهت چه سپئنیت. بهلام شانازی دامهزراندنی

سولتانییهت دهبئت بوئو بئت. بئگومان ئیلتوتیمیش بناغهکهی بههئزتر کرد و ئیمپراتوریهتی موسلمانان کورپهتی له پروخان رزگار کرد. (4) بههوی دهستکوتتهکانی ئیلتوتیمیش له هئنانهدی چهسپاندنی سیاسی له دهرهوی گئژاو، ناتوانرئت هرگیز قوتوب الدین و مک فرمانروای سهرهوی هیندستانی موسلمان سهر بکرئت، چونکه هیچ دراوئک به ناوی ئهو لهبهردهستدا نییه و ناومکهی دیاره به نهبوونی له لیستی پاشاکان ئیلتوتیمیش سهریازیکی ئازا بهلام وریا بوو. ههروهها ژهنرالیکی سهرکوتتو بوو بناغهتی پاشایهتییهکی سهریازی دانا که بریار بوو دواتر و مک نامرزی ئیمپریالیزمکی سهریازی له سهردهمی خهلجیهکاندا خزمهت بکات دامهزرئنهتی راستهقیینهتی شانشینتی کویلهکان (5)

یهکههه: شکهستی یلدز

تاج الدین یلدز کویلههکی پئشو و بانگهشهتی جئنشینی شایستهتی ئیمپراتوری غورید دمکرد حوکمرانی پایتهختی غوریدی غهزنی دمکرد یلدز به ئیلتوتیمیش رایگهیاندا که ئهو جئنشینی راستهقیینهتی موعیز الدینه و بهم شئومیهش داوای لهسهر خاکهکانی پئشووی غورید له هیندستان ههیه ئیلتوتیمیش پئشنیاری کرد که دانوستاندن بکات ئهگهر ههردوو پیاومکه بهبئ ههلهگیرسانی جهنگ بگهنه ئههجام یلدز ئهو پئشنیارهتی رمتکردموه و له ئههجامدا له ۱۲۱۶ز له تاراین شهرئک پرویدا و ئیلتوتیمیش سهرکوتتی بهدهستهئنا دواتر یلدز بردیانه قهلائی ئیلتوتیمیش بهدمون لهوی کوژرا سهرکوتتی ئیلتوتیمیش لهم مملانییهدا سهرهخوی سولتانییهتی دههلی بههئزتر کرد. (6)

دوههه: شکهستی قهباچه

قەباچە مەترسییەکی دیکەیی جددی بوو بۆ سەر دەسەڵاتی ئیلتوتیمیش یەکیک بوو لە لاینگرانی یلدز خاومنی جەند هەریمی بوو بەلام بەهۆی هێرشێ هاکاتی یەلدۆ دەسەڵاتەکی کەم بوو بوو هە ئیلتوتیمیش بە سوود و مەگرتن لە دۆخەکی بارییدا هێرشێکی سەرتاسەری بۆ سەر قەباچە بکات دوو سوپای نارد یەکیکیان لە لاهور موه بۆ هێرشکردنە سەر مۆلتان و ئەوی دیکەیان لە دەهلیهوه بۆ داگیرکردنی ئوچ لە کاتی گرتنی ئوچدا، قەباچا پەنای بۆ قەلای بەکار برد کە لە لایەن سوپای دەهلیهوه گەمارۆدرابوو لە کۆتاییدا بەبێ هیچ بۆزاردیەکی تر، بە خنکان لە رووباری ئیندوس کۆتایی بە ژیاخی خۆی هێنا. لە ئەجامدا سند و مۆلتان لە ئیمپراتۆریەتی سۆلتانییەتی دەهلیدا زیادکران⁽⁷⁾.

سییەم: لکاندنی بیهار و بەنگال

لە سەردەمی قوتبەدین ئایباکدا، هەریمی بەنگال لە ژێر دەسەڵاتی سۆلتانی دەهلیدا بوو بەلام دواى مردنی ئایباک، بەنگال سەر بە خۆی خۆی راگەیاندا لە بەرامبەردا ئیلتوتیمیش سەر قالی پارێزگاکانی سنووری پوژناوا بوو و کاتیکی نەبوو بۆ تەرخانکردنی بۆ بەنگال هەر زوو دواى مردنی قەباچە، بیری لە داگیرکردنی بەنگال کردووه و گەشتێکی بۆ بەنگال نارد سۆلتان غیاسەدین لەو کاتەدا فەرمان روای بەنگال بوو سۆلتان غیاسەدین بەبێ شەر خۆی پێشکەش کرد و دان بە سەرۆکی دەهلیدا نا و پاری بوو کە باجی سألانه بدات بەلام⁽⁸⁾.

لە ماویەکی کورتدا، غیاسەدین جاریکی دیکە هەلگەرایهوه و بەنگالی سەر بە خۆی راگەیاندا ئیلتوتیمیش هیزیکی گەورە کۆکردووه نارد و سۆلتان غیاسەدینی لەو شەردا کوشت و نەسیرەدین مەحمودی کردە والی بەنگال دواى پوشتتی ئیلتوتیمیش، یاخیبوونیکی دیکە لە بەنگال بە سەرکردایەتی مەلیک بەلکە

خالجی روویدا له سالی ۱۲۳۰ی زایینی، ئیلتوتمیش به شیۆمییهکی شهخسی چوو بهنگال و مالیک بالکه خالجبی کوشت، و بهنگالی خسته سهر ئیمپراتۆریهتی دههلی⁽⁹⁾.

ئیلتوتمیش زۆرئک له ویلایهتهکانی لکاندوه که دواى مردنی ئایباک سهریهخۆیی خۆیان راگهیاند و مک رانتامبۆر، گوالیۆر، ئەجمۆر، بهیانا، جالۆر، مهندمر کالینجار، تانگیر له سالی ۱۲۳۱ی زایینی، کهناوج و بئیناراس گهراندراپهوه. مالوا و ئوجاین له سالی ۱۲۳۹ی زایینیدا لکاندی به ئیمپراتۆریهتهکهی له ئەنجامدا ئیلتوتمیش ئیمپراتۆریهتی له هیندستان فراوانتر کرد بۆ ئەو قهباریهی که له سهردمی ئایباکدا بوو⁽¹⁰⁾.

چوارهم: کوره پاشاکان

دواى مردنی ئایباک کوره پاشاکان ههموو ههولئکیان دا بۆ راوهوونانی تورکهکان. چهند شاری کۆنترۆل کرد و مک چاندئلا کالینجار و ئەجایگار ههروهها نهروار و جانسیشیان داگیر کرد. چاوهان حاکی رانتهمبۆر سهربازانی تورکیای دمهئنا و چۆدپور و ناوچهکانی تهنیشت هئنایه ژۆر دهسهلآتی خۆی. چاوهانهکانی جالۆر جارئکی دیکه نادۆل، مهندۆر، بهارمهر، رانتاپور، سانچۆر، رادادارا، خیرا، راماسین و بینامالیان داگیرکردوه. جادۆن بهتیس سهرومری خۆیان له باکووری ئەلوار دامهزراند. ئەجمۆر و بهیانا و تهنگیر کۆتاییان به بالآدهستی تورکیا هئنا و سهریهخۆ بوون⁽¹¹⁾.

چاوهروان نهدمکرا ئیلتوتمیش رئگه به کوره پاشاکان بدات بۆ ماومیهکی زۆر سهریهخۆ بمئهنهوه، له سالی ۱۲۲۶ز دا گهمارۆی رانتامبۆری دا و دهستی بهسهردا گرت و کۆنترۆلی کردوه. ههروهها

مهندۆر كه پايتهختى كوره پاشاكان پارمارا بوو، گيرا و جارىكى ديكه گيرايهوه. دواتر جالۆرى گهمارۆ دا. ئوداى سينگ، فهركان رمواكهى، بهرمنگارييهكى توندى پئشكەش كرد. له كووتاييدا والى كرا خۆى رادهست بكات بهلام رىگهى پئندرا و مك فهركان رموا بهردوام بئت، بهو مهرجهى باجهكهى بدات. بهيانا و تانگيريش كوونترۆلكرانهوه⁽¹²⁾.

ئهجمۆر دواى بهرخۆدانى توند گيرا. ناگير له شارى جۆدپور دۆزرايهوه. له سالى ۱۲۳۱زدا گوالىۆر گهمارۆدرا مالايافارما ديقا، فهركان رمواكهى، ئازايانه شهري كرد بهلام له كووتاييدا خۆى رادهست كرد. تريلۆكيافارما، فهركان رمواى كالينجار، وازى له كالينجار هئنا و ههمان شت تالان كرا. بهلام چاندىلا توانى جارىكى تر موسلمانهكان و مدمرنا. ئيلتوتيميش به شۆميهكى شهخسىي سهركردايهتى هئرشهكهى كرده سهر ناگادا. بهلام له لايهن كسۆترا سينگ، فهركان رمواكهيهوه شكستى هئنا و ئيلتوتيميش زيانۆكى زۆرى بهركهوت. ئيلتوتيميش ههوليدا چالوكياكانى گوجارات بخاته ژۆر ركۆفى خۆيهوه بهلام سهركهوتوو نهبوو. له سالى ۱۲۳۴-۳۵ز ئيلتوتيميش سهركردايهتى گهشتۆكى كرد بۆ مالوا. بهيلسا و ئوجاينى گردهو⁽¹³⁾.

پئنچهم: مه غۆلهكان

له سالى ۱۲۲۱ز مه غۆلهكان بۆ يهكههجار له كهنارى رووبارى ئينما دمركهوتن له سهردمى سهركرده بهناوبانگهكهيان چنگز خان كه به خۆرايى رشهبا و لاتهكانى ناوهراست و رۆژئاواى ئاسياى داگيركردبوو كاتۆك هئرشى كرده سهر جهلاى دين مانگامى، دواهههين شاي كليوارامى خيقا بهرمو پهنجاب ههلهاتن. داواى له ئيلتوتيميش كرد كه پهناگهى پئيدات ئيلتوتيميش خۆرا ههلسا به يارمهتيدانى جهلال

دین ئەو دەبئەتە بانگەئەشتی کەئەشە لە چانگەرخان. پەشتگیریان کرد هیچ نارەزایەتییەکە نەبوو لە پەندانی پەناگەئە (14).

بەلام دەرئەسا کە کەشوەهەوای پەنجاب لەگەڵیدا نەگونجەت. ئەمە شەوێکی زۆر بە ئەدەب بوو بۆ رەتکردنەهەوای داواکارییەکە. دەرئەنجامەکەئە ئەو بوو کە جەلال دین لەگەڵ خوارمکان هاوێپەمانی کرد. نانوقەباچەئە مۆلتانی بردموه و سند و باکووری گوجاراتی گرد. دواي ئەو چوو پەئەما مەغۆلەکانیش نەیانئەوانی پەئەمووی بەکن. بەم شەوێکیە ئیمپراتۆریەتی مۆسلمانی لە هیندستان رزگاری بوو نجامەکەئە ئەو بوو کە دەهلی بوو بە بەغداي دووم (15).

شەشەم: تەلارسازی

لە سەرئەمە ئیلتوتەمیشد خاوان کار و هونەر و تەلارسازی بووه و چەندین مزگەوت و کاری ئاوی و خزمەتگوزارییە مەدەنییەکانی لە دەهلی دروستکردوو قوتب منارمکەئە تەواو کرد کە قوتب الدین عایبەک دەستی پەئەکردبوو هەروەها خەزەئە حەوزی شەمسەئە لە باشووری قوتوب منار دروست کردوو، هەروەها مەدرەسە (قوتابخانە)ی کە دەورەئە داوه (16).

چەندین خانقە (خانقە) و دەرگا (گۆرستان)ی بۆ پەرۆزمکانی سۆفی دروست کردوو دەستی کرد بە بیناسازی لەسەر خانقەئە حەمید الدین و گەندەمک باولی دروست کرد، کە بیریکی هەنگاو بوو بۆ پەرۆزی سۆفی قوتبەدین بەختیار کاکەئە، کە لە سەرئەمە دەسەڵاتەکەیدا رووی لە دەهلی کرد سالی

۱۲۳۱ از مؤن و مؤننتی پرسه سولتان غهری بۆ یادی نهسیرهدینی کوره گهورمکهی که دوو سأل پئشتر کۆچی دواپی کردبوو⁽¹⁷⁾. کاریگری گهورهی ههبوو لهسهر سولتان لهوسهردمه⁽¹⁸⁾.

ههوتهم: کارگری

شهمسه دین ئیلتوتمیش سه رکردمیهکی بههئز بوو. زۆر کاری گرنگی کرد بۆئوهوی شانشینیی خۆی به باشی بهرئوه بیات. با لهبارهی ئهوه بدوئن شهمسه دین ئیلتوتمیش شانشینیی خۆی بهسهر بهشه جیاوازمکاندا دابهش کرد. ههر بهشئک پارئزگاریکی ههبوو بۆ ئهوهی ئاگاداری بئت. پارئزگارمکان باجیان کۆدمکردوه. دلنیا بوون لهوهی خهڵک پابهندی یاساکان بن و سنوورمکانیان دهپاراست گۆرانکارییه گهورمکانی ئیلتوتمیش سیستهمی چالگانی بوو. ههر قهزایهک ۴۰ سهریازی ههبوو. ئهم سهریازانه ئارامیان دهپاراست و هاوکاری خهڵکی قهزاکهیان دهکرد⁽¹⁹⁾.

ئیلتوتمیش بۆ ئهوهی پاره بۆ شانشینیی خۆی بهدست بهئنت، سیستهمی باجی دانا. خهڵک دهبوو لهسهر بنهمای زمویهکانیان باج بدن. ئهم پارمیهی بهکارهئنا بۆ پههپئدانی شانشینیی و باشتکردنی ئیلتوتمیش دادپهروم بوو لهگهڵ خهڵکی ههموو ئایینهکان. ههزی له بازرگانی بوو و یارمهتی گهشهکردنی دهدا. ههروهها پالپشتی هونهرمهندان و زانیانی ئایینه جیاوازمکانی کردوه. ئهمهش وایکرد شانشینیی ئهوه دهوڵهمهند بئت به هونهر و کولتور⁽²⁰⁾. ئیلتوتمیش زۆر ئارمزووی کۆشک تالار بوو. بۆ ئاههنگ گێران به بۆنهیی سه رکهوتنهکهکانی ئاههنگی تیدا دهگئرا، مناری بهناوبانگی قوتوب دروست کرد. ههروهها چهندین مزگهوت و بینای تری جوانی دروست کردوه⁽²¹⁾.

ئيلتوتيميش دادپهروم بوو و دلنيا بوو لهوهى هممووان دادپهرومرييان دمست دمكهوئت. دادومرى ههبوو كه بيرياريان لهسهر بابته ياساييهكان دهدا. رىگهيان پىدراوو ههلبژاردنى خويان بكن ههروهه سوپايهكى بههئزى ههبوو. هميشه ناماده بوو بو پاراستنى شانسينى. ئيلتوتيميش دلنيا بوو لهوهى سوپاكه زور بههئز نهبئت⁽²²⁾.

ههشتهم: نابورى

له سهردمى حوكمرانى شهمسدين ئيلتوتيميش نابورى يارمهتى خهلكى داوه. ئيلتوتيميش ههزى له بازارگانى بووه و ئاسانكارى بوو خهلك دمكرد بوو كرين و فروشتنى شتهكان. رىگاي درئزى دروست دمكرد بوو لهوهى بازارگانهكان به ئاسانى گهشت بكن. بازارگانهكان دميانتوانى له شوئنه دوورمكانهوه كهلوپىلى و مك جل و بهرگ و بههارات و شته بهرخهكان بهئزن. ئهمهش واىكرد نابورى ههههچهن بئت و يارمهتى خهلك دا بژاردهى زياتريان ههبئت⁽²³⁾.

چاكسازى كشتوكالى ئيلتوتيميش دهيزانى كه كشتوكال گرنگه بوئه كارى بوو يارمهتيدانى جووتياران دمكرد. دلنيا بوو لهوهى جووتياران ناوى پىويستيان ههبئت به دروستكردنى كهنا و بىر. ههروهه هانى جووتيارانى دا بوو چاندنى بهرههه تاييهتى و كو پتهاته ئهمهش يارمهتى جووتيارانى دا خوراكى زياتر بهرههه بهئزن و بيفروشن به كهسانى تر. گهشهپئدانى ژىرخانى ئيلتوتيميش دهيوست خهلك به ئاسانى بهدمورى خويدا بجولئنت بوئه رىگاي باش و پردى بههئزى دروستكرد. ئهمهش واىكرد خهلك

خیزراتر گهشت و بازرگانی بکهن. ههروهها بازاری دروست دمکرد که خه‌لک بتوانن شت بفرۆشن و بکرن. ئەم شتانه یارمەتی ئابوورییان دا و ژیانیان بو مرفه‌هکان باشتر کرد⁽²⁴⁾.

دراو و پاره ئیلتوتیمیش چۆرئکی تایبەتی پارە ی دروست دمکرد که پئی دمگوترا تانکای زیو. ئەم پارمیە ئاسان بوو بو به‌کاره‌ئنان و بازرگانی ئاسانتر دمکرد. خه‌لک متمانه‌یان بهم پارمیە هه‌بوو، بو‌یه زۆر به‌کاریان ده‌ئنا هه‌بوونی پارە ی جئگیر یارمەتی گه‌شه‌سەندنی ئابووری دەدا و وای له خه‌لک کرد هه‌ست به ئاسایش بکهن. شارمکان له سه‌رده‌می ئیلتوتیمیشدا زۆرئک له شارمکان گه‌شه‌یان کرد و بوونه جئگه‌ی بایه‌خ. کهسانئک که له دروستکردنی شتگه‌لئکی ومک جل و به‌رگ و زه‌رمنگه‌ری باش بوون، پروویان له‌م شارانه کرد. چه‌ندین شتی جوانیان دروست کرد که خه‌لک چه‌زیان دمکرد بیکرن. ئەمەش هه‌لی کاری زیاتری رخصاند و ئابووری به‌ه‌ئزتر کرد⁽²⁵⁾.

یارمه‌تیدانی گه‌ل ئیلتوتیمیش دل‌نیا بوو له‌وه‌ی باجه‌کان دادپه‌رومرانه بن و هه‌مووان پشکی خویان دده‌ن ئەم پارمیە یارمەتی حکومه‌تی دا له دروستکردنی قوتابخانه و نه‌خۆشخانه و رێگاوبان. خه‌لک دل‌خۆشتر بوون چونکه شتی باشیان هه‌بوو ومک په‌رومرده و چاودئیری نه‌ندروستی ئەمەش ژیان بوو هه‌مووان باشتر کرد⁽²⁶⁾.

سول‌تان ئیلتوتیمیش حاکمئکی باش بوو که یارمەتی گه‌شه‌ی ئابووری دەدا. زۆر کاری کرد بو ئەوه‌ی بازرگانی و کشتوکال ئاسانتر بئت. رێگای دروست دمکرد و پارە ی سه‌قامگیر کرد و یارمەتی گه‌شه‌کردنی شارمکانی دا. هه‌روه‌ها دل‌نیای دمکردموه که خه‌لک شتگه‌لئکی باشیان هه‌یه ومک قوتابخانه و نه‌خۆشخانه⁽²⁷⁾.

نویسەم: کەلتور

له سەردەمی حوکمراڤیدا زۆر شتی گرنه له دونهی رۆشنیریدا روویدا.. ئیلتوتیمیش کۆشکی جوانی دروست کرد چهندن پێکهاتهی سەرنجراکێشی دروستکرد. تاوهری بهرز و مزگهوتی جوان و قهلاوی بههێزی دروست کرد. تاوهرێکی بهناوبانگ به ناوی قوتوب منار. زۆر بهرز بوو و نیشانی دها که سولتانییهت چهنده بههێز و هونهرییه. له سەردەمی ئیلتوتیمیشدا خهڵک زۆر ههزبان له نووسین و خوێندنهوه بوو. به چیرۆک و شیعری سەرسورهێنەر کتێبی جوانیان دروست کرد. شاعیرێکی سۆفی به ناوی نەسیرمدین مەحمود زۆر بههرمه‌ند بوو و بهیتی خۆشه‌ویستی دهنووسی. ته‌نا‌هت ئیلتوتیمیش خۆی شاعیرێکی باش بوو و زیادی کرد بۆ کتێبی شاعر (28).

ههروه‌ها خهڵک لهم ماوه‌دا چێژیان له دروستکردنی هونه‌ر و مرگرتوه. وێنه‌ی بچووکیان دمکێشا و وشه‌ی جوان دهنووسی که پێی ده‌گوترا خه‌ت. په‌یکه‌ریان دروست کرد که ناسک بوون و نیشانیان دها که هونه‌رمه‌ندان چهنده بههرمه‌ندن. ئەم کاره هونه‌ریانه کۆشک و مزگه‌وته‌کانیان رازاندوه و هه‌مووان سه‌رسام بوون. هه‌روه‌ها مۆسیقا و سه‌ما له سەردەمی ئیلتوتیمیشدا گرنه‌ بوون. موزیکژهن و سه‌ماکار له شوێنه‌ جیاوازمه‌کانه‌وه ده‌هاتنه‌ دهرباری سولتان. مێل‌و‌دی شیرینیان ده‌ژمند و به‌ ره‌وشته‌وه ده‌جوولان. مۆسیقای سۆفی که رۆحی و کاریگه‌ره، له‌لایهن زۆر که‌سه‌وه خۆشه‌ویست بوو. سولتان ئیلتوتیمیش ب‌روای به‌ مه‌هرمبانی له‌گه‌ڵ هه‌موو که‌سێکدا هه‌بوو، گرنه‌ نیه‌ په‌ی‌ره‌وی له‌ چ ئایین‌کدا ب‌ئێت. هیندۆسه‌کان و موس‌لمانان و خه‌ڵکی ئایینه‌کانی تر به‌ ناستیانه‌ پێکه‌وه ده‌ژیا. ئەمه‌ش وایکرد که

کولتور مکه همهچیشن و وروژئنه بئت. خه لک ئاههنگیان گپرا بؤ ناکوکیهکانیان و شتگه لئکیان دؤزیهوه که هاوبهشن.⁽²⁹⁾

بازرگانی و بازرگانیش گرنگ بوو. دههلی بوو به شوئنئکی سهرقالی کپین و فروشتن. بازرگانانی خاکه دور مکان بیروکه و داب و نهريت و هونهری نوئیان دهئنا. مرؤقهکان له یهکتر فئربوون و شارمهکیان پپر له کولتوری جیاواز کرد ههروهها فئربوون و پهرومرده له سهردمی ئیلتوتیمیشا بههایهکی زوری پئدمدرا. قوتابخانهی تاییهت به ناوی مهدرسا دروست کرا. زانایان زانیارییان هاوبهش دمکرد و فئیری عهقولی گهنجان دمکرد. ئهم قوتابخانانه گرنگ بوون بؤ فئربوون و بیرکردنهوه له بیروکهی نوئ⁽³⁰⁾.

دهیهم: لاسایکردنی خهلیفه

ئیلتوتیمیش یهکهم سولتانی دههلی بوو که خهلاتی ومبههئانی خهلیفه ی و مرگرت. له سالی ۱۲۲۹ ی زایینی خهلیفه بهغدا، ئه ی ۱ مسته نسیر بیلا، نازناوی “سولتانی عهزم یان سولتانی گهوره و (ناسر ئهمیر ئهلمین) یان جئگری سهروکی دلسوزانی به ئیلتوتیمیش بهخشی. ئهم ومبههئانه نهک ههر مافی و مرگرتتی تهختی گهرنتی کرد بهلکو دسهلات و شکومندی له جیهانی موسلماناندا زیاد کرد. و مک یادی ئهم پرووداوه، ئیلتوتیمیش سکیهکی ناساند که ناوی خوئی و مک نوئنهری خهلیفه لهسه نووسیوو. ئهمهش دستکوتئکی گهورهی ژیانی بوو⁽³¹⁾.

یازدهیهم: مردنی ئیلتوتیمیش

له سالى ۱۲۳۶دا ئیلتوتیمیش له کاتى رۆشتى بۆ بامیان نهخۆش کهوت. له ۲۰ى نیسان گهرايهوه بۆ دههلی و لهوی ئهستێرناسهکانی چاوهری بوون. بهداخهوه له ۳۰ى نیسانی سالى ۱۲۳۶ ئیلتوتیمیش کۆچی دوايي کرد و له کۆمهلهگهی قوتوب له شاری مێهراولی بهخاک سپێردرا. مردنهکهی بووه هۆی گێژاوی سیاسی له دههلی، چونکه چوار چێشینهکهی لهسهر تهختی پاشایهتی بهرزبوونهوه و چارهنوسی دلتهمزێنیان بهرموړوو بووه(32).

له سالى ۱۲۳۱دا، پێش ئهوهی بهرمو ههلهمهتێک له گوالی ژر بېروات، ئیلتوتیمیش کچهکهی رازیه سولتانی ومک سهركردهیهکی ئیداری دهستیشان کرد. له سالى ۱۲۳۱ لهگهله گهرايهوهی له رێپێوانهکه به فرمی بوو به فرمانرما. بهلام ئیلتوتیمیش له سهه تهختی مردنیدا گۆرانی دلی بهسهردا هات و بېاریدا کوره گهورمهکی بکاته ئیمپراتۆر. ئەم کوره گهورمیه روکنهدين فیروز بوو که دواي کۆچی دوايي ئیلتوتیمیش به کۆی دنگ ومک پاشای نوێ ناسێندرا. له سهردمی دهسهلاتی روکنهديندا دایکی کۆنترۆلی کاروباری دهولمتی کرد و بووه هۆی نائارامی له شانشینیدا(33).

دهرئهنجام

ئیلتوتیمیش سهركردهیهکی زیرمک و ئازا بوو. له بنهمالیهکی خپلهمکییهوه هاتوه و کوری سهركردهیهک بووه. بههۆی زیرمکییهوه براکانی دهستیان کرد به ئیرمی پێی و له کۆتاییدا به کۆیلهفروشیکیان فروشت، دواتر به چهند ئاگاهیهک فروشتی.

له كۆتاييدا ومك كۆيلەي ئايپاك كۆتايى ھات. دواى ئەوھى لەلايەن ئايپاكەوھ كېردرا، ئىلتوتمىش چەند شتئكى پەيوھنديدار بە سياسەت و شەرمانەوھ فئربوو. سەرمتا لە پئش پاسەوانەكانەوھ دانرا و دواتر رئگاي خۆى بۆ خودى تەختەكە خۆش كرد و بناغەى سول تانبيھتى دەھلى دانا.

پئش ئەمەش لە ھىندستان دەولەتئك بەناوى ئىسلامەوھ نەبووھ و پاشاكانىش كە پئش ئەوھ دەسلەتئان زۆر سنووردار بوو ناوجەكرائەتئكى بوو دقسەلاتئان زۆر بچووك لەسەر جەند شارىك بوو لەرووى ئىدارمىشەوھ، دەسلەتئى ئىسلامى رۆژ بە رۆژ زياتر بوو ، فراوانبوون و فۆرمئكى واين گرت كە خۆيان بە خەلىفە ناودمېرد

ئەوان دراويان بە ناوى خۆيانەوھ دەردەكرد، و لە ھىندستان بەئزتر بوون لە ھەر ناوچە و ويلايەتئكى تر.

-
- (1)- Waqar Khan Arif -The legal system of sultans of Delhi: An overview-
International Journal of Development and Sustainability- VI/ 12- 2017- p. 1980.
- (2)-Sen Sailendra , A Textbook of Medieval Indian, Primus Books, Delhi , 2013,p 75-99.
- (3)--Irfan Habib, Medieval India ,Oxford university prees, New Dehli, 2013,p6.
- (4)-K. A. Nizami , The Early Turkish Sultans of Delhi , House , new Delhi , v5 ,1992 ,p209.
- (5)--Hamid Wahed Alikuzai , A Concise History of Afghanistan in 25 Volumes , Trafford , Dehli , 2013 ,p127.
- (6)-Digby, War-horse and elephant in the Delhi Sultanate: a problem of military supplies ,inter sreiver,Karachi, 1971 ,p.39.
- (7)-K. A. Nizami , op.cit, p. 227
- (8)-André Wink , Al-Hind the Making of the Indo-Islamic World: The Slave Kings and the Islamic Conquest, Leiden, New York ,1997 ,P153.
- (9)-Ajaykumar Lokhande , History of Medieval India, Vidyanagari, Mumbai, VI, 2022,p15.
- (10)-Mahdi Husain , the Rehla of ibn Battuta . India Maldiv Islands and Ceylon , Oriental , Baroda ,1952 , p.32
- (11)-Eaton, Richard M, India in the Persianate Age: 1000-1765, Penguin UK, 2019, p. 46.

(12)-Satish Chandra ,Medieval India, Har Anand ,Dehli ,2012 ,V1, p36.

(13)r. p. tripathi ,some aspect of Muslim administration , surjeet , allahabsd ,2011,p .34.

(14)-V.D.Mahajan , op.cit ,p.114..

(15)-Ali, K. ,a new History of Indo-Pakistan. Vol II, Lahore,1950. p. 55.

(16)-V.D.Mahajan. history of medieval india sultanate period and Mughal period,ram nagar- new delhi 2008-p102.

(17)- K. A. Nizami , A Comprehensive History of India , House, Delhi ,2020 ,p53.

الدعاية والاعلان الصليبي في تعبئة الغرب الاوربي المشرق العربي , (18)-علي سلطان عباس
مجلة 14 العدد 2 سنة 2019, الاسلامي (490هـ - 588هـ/1096-1192م) ص.182

(19)--K. A. Nizami , op.cit, p. 228.

شوان غزعل رشيد,التطورات السياسية في العلاقات السعودية- الايطالية ما بين المدة 1925--
1946,المجلة 17, العدد 2 سنة 2022,ص371.

(21)-F. B. Flood, Objects of Translation: Material Culture and Medieval Hindu-Muslim Encounter, Princeton And oxford , new jersey,2009.p.237.

(22)John Allan; Henry Dodwell, The Cambridge Shorter History of India (New York: Macmillan, 1934, p.210

(23)-Satish Chandra. History of medieval in India (800- 1700)-orient blackswan-Delhi 2012-p.77

(24)Nesrin YILMAZ , Şemseddin iltutmus Donemnde Delhi Turk sultanligi 1211-1236, sosyal bilimler enstitüsü , Antalya, 2021 ,p.127.

(25)--J L Mehta , Advanced study in the history of medieval india , Printed Published by sterling Publishers Pvt. Ltd , New Dehli , 2011, V1, p87.

(²⁶)Kumar, Suni, The emergence of the Delhi Sultanate, 588-685/1192-1286-Mui-USA 1992.P.235.

(²⁷)V.D.Mahajan , op.cit ,p.113.

(²⁸)-Peter Jackson. The Delhi Sultanate: A Political and Military History. Cambridge , New York ,2003 ,P31.

(²⁹)-Sunil Kumar ,Slavery and South Asian History. Indiana University Press, 2006,p.93.

(³⁰)-Chandra, Satish ,History of Medieval India. orient blackKswan, dehli , 1999,p. 86.

(³¹)- Hamid Wahed Alikuzai, Razia Sultana, V1 Bloomington, United States, 2013, p.237.

(³²)--Stanley lane poole , Medieval India a under mohammedan rule 712-1764, G. P. Putnamis SONS, London,p.130.

(³³)R p tripathi , some aspects of muslim administration in world ,s s cggabra ,nagar 2011,p254.

ليستی سهرچاوه و ناماژدهكان

یهکههه: سهرچاوهی بیانی

- 1- Arif ,Waqar Khan -The legal system of sultans of Delhi: An overview- International Journal of Development and Sustainability- VI/ 12- 2017- p. 1980.
- 2- Sailendra, Sen, A Textbook of Medieval Indian, Primus Books, Delhi , 2013,p 75-99.
- 3- Habib ' Irfan, Medieval India ,Oxford university prees, New Dehli, 2013,p6.
- 4- Nizami , K. A. , The Early Turkish Sultans of Delhi , House , new Delhi , v5 ,1992 ,p209.
- 5- Alikuzai ,Hamid Wahed , A Concise History of Afghanistan in 25 Volumes , Trafford , Dehli , 2013 ,p127.
- 6- War ,Digby, -horse and elephant in the Delhi Sultanate: a problem of military supplies ,inter sreiver,Karachi, 1971 ,p.39.
- 7- Wink ,Andre, Al-Hind the Making of the Indo-Islamic World: The Slave Kings and the Islamic Conquest, Leiden, New York ,1997 ,P153.
- 8- Lokhande ,Ajaykumar, History of Medieval India, Vidyanagari, Mumbai, VI, 2022,p15.
- 9- Husain, Mahdi , the Rehla of ibn Battuta . India Maldiv Islands and Ceylon , Oriental , Baroda ,1952 , p.32
- 10- Richard ,Eaton, M, India in the Persianate Age: 1000-1765, Penguin UK, 2019, p. 46.
- 11- Chandra ,Satish,Medieval India, Har Anand ,Dehli ,2012 ,V1, p36.

¹²⁻ tripathi ,r. p.,some aspect of Muslim administration , surjeet , allahabsd ,2011,p .34.

¹³⁻ K ,Ali ,a new History of Indo-Pakistan. Vol II, Lahore,1950. p. 55.

¹⁴⁻ Mahajan' V.D.. history of medieval india sultanate period and Mughal period,ram nagar- new delhi 2008-p102.

¹⁵⁻ Nizami, K. A., A Comprehensive History of India , House, Delhi ,2020 ,p53.

^{16 -} Flood ,F. B., Objects of Translation: Material Culture and Medieval Hindu-Muslim Encounter, Princeton And oxford , new jersey,2009.p.237.

¹⁷⁻Allan, John; Dodwell ,Henry, The Cambridge Shorter History of India (New York: Macmillan, 1934, p.210

¹⁸⁻ Chandra ,Satish. History of medieval in India (800- 1700)-orient blackswan-Delhi 2012-p.77

¹⁹⁻ YILMAZ, Nesrin , Şemseddin iltutmus Donemnde Delhi Turk sultanligi 1211-1236, sosyal bilimler enstitüsü , Antalya, 2021 ,p.127.

²⁰⁻ Mehta,J L, Advanced study in the history of medieval india , Printed Published by sterling Publishers Pvt. Ltd , New Dehli , 2011, V1, p87.

²¹⁻ Suni ,Kumar , , The emergence of the Delhi Sultanate, 588-685/1192-1286-Mui-USA 1992.P.235.

^{22 -} Jackson ,Peter, The Delhi Sultanate: A Political and Military History. Cambridge , New York ,2003 ,P31.

²⁴⁻ Kumar ,Sunil,Slavery and South Asian History. Indiana University Press, 2006,p.93.

²⁵⁻ Satish ,Chandra , ,History of Medieval India. orient blackKswan, dehli , 1999,p. 86.

26- Alikuzai, Hamid Wahed, Razia Sultana, V1 Bloomington, United States, 2013, p.237.

27- poole ,Stanley lane, Medieval India a under mohammedan rule 712-1764, G. P. Putnamis SONS, London,p.130.

28- tripathi ,R p, some aspects of muslim administration in world ,s s cggabra ,nagar 2011,p254.

دووهم:تويژينهوه بلاوكر او هكان

1-علي سلطان عباس ,الدعاية والاعلان الصليبي في تعبئة الغرب الاوربي المشرق العربي الاسلامي(490هـ-588هـ/1096-1192م), مجلة جامعة كركوك للدراسات الانسانية 14العدد 2سنة 2019,ص,182.

2-شوان غزعل رشيد,التطورات السياسية في العلاقات السعودية- الايطالية ما بين المدة 1925-1946 (مجلة جامعة كركوك للدراسات الانسانية 17, العدد2 سنة 2022,ص371.